

4१4

" You filthy dog , polish my boots properly " . ये साले कुत्ते , कुछ आता तो नहीं . " sir , let's go have some fun . Here are the best tigers in India , hey dog , get the horses ready . " मला कॅप्टन ने हुकुम दिला आणि मी " yes sir ! " बोलून तडक वन टू वन टू करत घोडे तयार करायला गेलो . आम्ही असे वन टू वन टू करत गोऱ्या साहेबामागून चालत जातो तेव्हा गावातली अक्खी लोकं माझ्याकडे अदबीन बघतात . आहेच तेवढी शान माझी . मी कॅप्टन चा शिपाई ए आणि १९३९ मध्ये इंग्रजांकडे मी नोकरी करत होतो . पगार पाणी होता , एक बायको होती . अजून काय हवं होत ? इंग्रजंनी ट्रेन आणली , नोकरी आणली , मोठाल्ली जहाजं , विमानं आणि काय काय आणल सांगू आता . आता हि लोकं आधीच एवढी गोरी आणि त्यात एवढी हुशार आणि त्यांनी काय काय केलं , आपल्या लोकांना एवढ जमलं तरी का ? मग काय फरक पडतो जर त्यांनी आपल्याला कुत्रा म्हटलं तर ? आणि भारतात तर आधी राजे महाराजे जे करायचे तेच हि गोरी लोकं करतात , उलट आता आम्हाला त्यांच्यामध्ये राहायला मिळत , शिकायला मिळत . एखादा राजा असता तर त्याने कधी ट्रेन मध्ये बसू तरी दिलं असत का ? मला तर कळत नाही गांधी सारख्या लोकांना का हवय स्वातंत्र्य ? त्यांना सुद्धा आमच्यावर राज्यच करायचं असेल , नाहीतर काय ? कारण ते सुद्धा इंग्रजांच्या राज्यात जाऊन त्यांच्याकडून शिकून आलेत . आम्हाला राजा असला काय किवां गोरा साहेब असला काय , काय फरक पडणार होता कोणास ठाऊक ? मला तर इंग्रजांकडे नोकरी करण्यातच भलाई वाटते , तुम्ही सुद्धा आजकाल शिकून म्हणे तिकडेच नोकरी करायला जाता , अगदी स्वतःच्या आई वडिलांना मागे सोडून , मी तर माझ्या आई वडिलांसोबत होतो , एकवेळ नोकरी नसली तर चालेल .

हया स्वातंत्र्यवाद्यांमुळे , जसे दहशतवादी असतात , उलट त्रासाच होतो . आता उगीच साहेबाला वाटलं कि कोणाच्या पण घरात जातो , शोधाशोध करतो . कोणालापण पकडतो , आपल्याच लहान लहान पोरांना मारायला हात कापतात , पण काय करणार ? त्यांना कळायला हवं असं राणीच्या विरोधात जाऊ नये , गप गुमान आपलं जगाव , गांधीला

काय जातंय म्हणायला ? तो पण गोर्यांनंमध्ये शिकला , वावरला आणि आता आलाय आम्हाला सांगायला . तस मी फक्त ऐकलय त्याच्या बद्दल , ते पण आमच्या साहेबाकडून . शिकारीला जाता जाता हाच विचार करत होतो .परवाच आमच्या गावात कुणी स्वातंत्र्यवादी आहे असं साहेबाला समजलं , तर त्याने अख्खा गाव उलथ पालथा केला . उगाच बिचारी लोकं ह्या असल्या लोकांमुळे पिसली जातात . काय करणार एत त्या स्वातंत्र्यच काय माहित ? इथ माणसाला काम आहेत कि नाही . गोर्यांनी पार मंदिर पण सोडलं नाय . अजून बी काटा येतोय , रात्री साहेब स्वतः मंदिरात गेला ते सुद्धा चंदाची चप्पल घालून , त्याच्यामागून एक पूल सुद्धा उचलत नवथ . पण तो काय ऐकत नवता . त्याने सरळ गाभारा गाठला . माझी मात्र पार घाबरगुंडी उडाली . देवाचा कोप नको व्हायला फक्त . चांबद्याची चप्पल , ती बंदूक , अंधोळ नवती कि काय नवत . " देवा ह्याची शिक्षा मला दे , कोपु नको विठ्ठला " मला ते बघवेना . आजपर्यंत पुजारी सोडून कुणीच त्या गाभार्यात पास सुद्धा ठेवला नवता . पण साहेब तसाच मातीचे पाय घेऊन गेला आणि सरळ मूर्तीच त्याने उचलून बाजूला सारली . पाजलेल्या बैलासारखा तो रागाने इकडे तिकडे वस्तू फेकत होता . शेवटी काय भेटलं नाही , पण मंदिराच्या मागेच नेमका तो रांडीचा लापण बसला होता . ते बघून तर साहेबान नेम सरळ धरला पण त्यो नेम नीट देवाच्या मागच्या भिंतीवर बसला . मग मीच त्याला पकडून आणला आणि रात्रभर चंबड सोलवटून काढलं त्याचं . च्या आयला , तुझ्या मूळ आज मंदिर बाटल , देव कोपला आता अख्या गावावर . कशाला पाहिजे तुला स्वातंत्र्य , देव नासून . त्या दिवशी मेलाच असता त्यो माझ्या हातून पण ते आमच्या नाथाचच पोर निघालं . " four one four . go catch the deer . " मी साहेबांनी बोट केलं त्या दिशेला पळत सुटलो . साहेबान हरीण पाडलं होत .मी गेलो आणि ते घेऊन आलो . दिवस सरत आला होता पण साहेबाच्या दोस्ताला वाघ काय घावला नवता . घावणार बी कसा ? मावळातला ढाण्या होता त्यो वाघ , फक्त एक मावळाच त्याला हेरु शकत होता . पण साहेबाला कोण सांगणार , उलट आपल्यावर चिडायचं . पण त्यो त्यांचा काय असतो तो , मराठीतलं इंग्रजीत करून सांगणारा , त्यो पचकला . साहेबान दिलीपन बंदूक हातात . सगळी गोरी टकटकबघत हुती मझ्याकड .पण आता ढाण्या पडायलाच हवा , मी पण नेम धरला . हरणाच्या वासान त्यो हळू हळू जवळ यायला लागला . बघता बघता तो पट्यात आला . आता सगळी गोरी एकडाव मझ्याकड आणि एकडाव वाघाकड बघत होती . मी पहिल्यांदाच बंदूक हातात धरली होती . त्यो अजून थोडा पुढ सरकला . आता वेळ आली हुती . तो हरणाच्या जवळ आला होता . मी नेम धरला आणि वाढला चाप आणि वाघान डरकाळी फोडली . सगळी गोरी एकदम टाळ्या वाजवायला लागली . मी जरा कसतरीच झालो . मी

कोणाकडे न बघताच पळत वाघाकड गेलो . एकडाव जवळ जाऊन त्याला नीट निरखून पहिला . त्याच्या पायला हात टेकले , त्याची माफी मागितली , काही झालं तरी तो राजा होता . माझ्या मागून सगळी त्या मेलेल्या राजासमोर गोळा झाली . मी वाघ एका घोड्याच्या पाठीवर टाकला . त्या दिवशी खुश होऊन कॅप्टन न मला हरीण दिल . त्या दिवशी रात्री मस्त हरीण चुलीवर भाजून खाल्ला आणि मग अख्या गावाला सांगितलं शिकार कशी केली ते . त्या दिवसापासून साहेब जरा माझ्यावर नरमले होते . आता मला पण ते कधी कधी बंदूक चालवायला देत .

आज त्यांनी अचानक मला बोलवून घेतलं आणि एक वेगळीच जबाबदारी दिली , " ४१४ , you are promoted , you are given a horse , only you have to do one thing . You have to keep an eye on शास्त्री's home . he lives in the deshpane wada , a profound writer , a freedom writer . we suspect he is somehow involved in the freedom movement and supports this people . but we don't have any proof and he is an educated personal . we can't drag him illegally , we must be careful . he is an writer . he is respected person not only in india but also england . you have to secretly keep an eye on him and tell me his everything . I will slaughter him to death . do you understand ? " . "yes sir !" मी जोरात ओरडलो . आता हे पण करायचं काय ? शास्त्री पंचक्रोशीत एक विचारवंत माणूस म्हणून ओळखले जायचे . ते एक चांगले लेखक आणि शिक्षक होते . ते खूप शिकलेले होते . त्यांनी म्हणे पूर्ण ज्ञानेश्वरी पाठ केली होती . ते सगळ्यांना सल्ले देत , आपलं आयुष्य कसं जगाव ते सांगत . मी तर असं हि ऐकलंय कि लोक त्याचं बोलणं ऐकत रात्ररात्र भर बसत . ते ह्या स्वातंत्र्यवाद्यांच्या नादी लागतील असं मला तरी काही वाटत नवत , कारण मी स्वतः त्यांनी लिहिलेली नाटकं बघितलीत , त्यात श्री कृष्ण , श्री राम ह्यांच्याबद्दल किती सुरेख सांगितलंय त्यांनी . आणि त्या दिवशी ह्या लोकांमुळे रामाची विटंबना झाली . छे! मला तर खात्री होती कि आमचे देशपांडे असे नाहीत , ते कधी ह्या लोकांच्या नाडी लागणार नाहीत . मी तर असं सांगितलं सुद्धा कॅप्टन ला , पण ते ऐकतात व्हय आपलं . मग काय करणार , मी मनोहर शास्त्रीच्या वाड्याभोवती गिरक्या मारू लागलो , कधी नोकर बनून त्यांच्या घरात जाऊ लागलो . त्यांना बघूनच भारी वाटायचं . नेहमी हसत राहणारा तो माणूस , पांढरी कपडे घालणार , चेहऱ्यावर एक वेगळाच तेज . सगळ्यांशी गोड बोलणार , अगदी नोकरांशी सुद्धा . कधी कधी वाटत असा एखादा माणूस राजा नाहीतर राणी झाला पाहिजे आणि नाहीच झाला तर सगळ्यांनी अश्या माणसाच्या मागे चालायला पाहिजे . तो म्हणेल तिकडे . त्याच्या

म्हणण्यावर जग बदललं पाहिजे . पण अश्या लोकांना फक्त नाटक लिहायला नाहीतर राजासाठी , गोरयांसाठी मनोरंजन करायला , काम करायला ठेवलं जात .

तर त्याच्यावर नजर ठेवण्यासाठी का होईना मी अश्या माणसाच्या जवळ गेलो होतो . वाटलं देव कोपला नाही , उलट त्याने आशीर्वाद दिला . त्यालाही पटलं असाव कि गोऱ्या साहेबाची काहीच चूक नवती . तर मी आधी लांबून लांबून सगळी जागा नीट ओळखीची करून घेतली . कुठल्या बाजूने काय दिसत . कुठल्या झाडावरून शास्त्रींची खिडकी दिसते . शास्त्री रोज कुठल्या रस्त्याने बाहेर पडतात . वाड्याला दोन मुख्य दार सोडून झुडपांकडे जाणारा एक दरवाजा होता . नोकर कुठल्या बाजूने येत . बाकी मोठी लोकं कुठे राहत . जेवण कुठे बनवत , कोठार वगेरे वगेरे . मग मी हळू हळू शास्त्रींचा दिनक्रम जाणून घेतला .ते कधी उठत , पूजा किती वेळ आणि काय करत , मग पोहायला जात . मग मात्र एक दोन घटका लिखाण होई . लोक त्यांना कधी भेटायला येत. लोकांच्या समस्या काय असत . मग शास्त्री कधी व काय खात . ते कधी झोपत . रात्री तसा वेळ ठरलेला नवता , कारण कधी कुणी येऊ तर कधी कधी शास्त्री रात्रभर पुस्तक वाचत . पुस्तक वाचता वाचता मध्येच हस्त , मध्येच हुंदका फोडत तर कधी कधी रागाने पुस्तक फेकून देत . कधी कधी त्याचं चित्त एकदम त्या पुस्तकात गढून जाई . मी एकटक त्यांच्या हया सगळ्या मुद्रा न्याहारत समोरच्या झाडावर बसून राही. त्याचं चित्त पुस्तकात आणि माझ त्यांच्यात . आणि जे जे घडले ते कॅप्टन ला सकाळी एकदम तसंच सांगी . हे ऐकून कॅप्टन शांत आणि गंभीर होत . त्यांना एक क्षण शास्त्रींचा आदर वाटे पण दुसऱ्याच क्षणी ते माझ्यावर खेकसत , " you bastard , dog what are you telling me , how can i arrest him for being so good ? find something , like he beats his slaves , he eats meat or he makes guns at night anything with which I can arrest him , anything , tell me he rapes his maid and i will beat him to shit." हे ऐकून कॅप्टन च्या दोन मुस्कटात द्याव्याश्या वाटत , पण मग हसायला येत कि त्याला एक सुद्धा गोष्ट अशी भेटत नाही आणि शास्त्रीबाद्दल अजून अभिमान आणि आदर वाटत .

पण काम तर काम आणि आता तर कॅप्टन ने मला अगदी दिवस रात्र त्यांच्या घराच्या जवळ जाऊन नजर ठेवायला सांगितली . मग मी त्यांच्या घरात नोकर म्हणून कामाला लागलो . आता मला त्यांच्याबद्दल अजून कळायला लागलं . ते त्यांच्या मुलांना कसे शिकवत . त्यांच्या घरातच एक प्रेस होती , ज्यातून ते पत्रक छापून वाटत . त्यांच्या घरातल्या खोल्या कुठे होत्या आणि कश्यासाठी होत्या. एक गोष्ट मात्र होती . दोन खोल्या

होत्या ज्यात कुणी राहत नवत पण रोज स्वच्छ केल्या जायच्या . का ते कळत नवत . त्यांच्या पत्नी , त्याही त्यांच्यासारख्याच शांत आणि समंजस होत्या . हळू हळू मी कॅप्टन ला त्यांच्या घरात कोण येत , किती वेळा येत ते सांगू लागलो . त्यात बरेचशे कलाकार आणि विचारवंत असत . बाकीचे ओळखीचे लोक त्यांच्या कडे कधी सल्ला घ्यायला किंवा संतांचे अभंग , कविता ऐकायला येत . एका रात्री तर सगळे एकत्र मिळून कविता करत होते , त्याला मैफिल म्हणतात हे नंतर मला समजलं . मनात आलं एकदा आपण सुद्धा असं बसून कविता ऐकाव्यात , कराव्यात . पण आपल्याला कोण एवढा ज्ञान आणि असल तरी आपल्याला विचारणार कोण ? आणि त्यांचे विषय कसले वेगळे , पण ऐकायला मज्जा यायची . मीपण मग आमच्या घराबाहेर बसून वेळ मिळेल तसा बोलू लागलो . तेव्हा लोकांच्या तोंडाकड बघून हसायला येई . आता पत्रकांमध्ये काय आहे ते कळायला लागलं . कारण ते सगळ शास्त्री आधल्या दिवशी वाड्यात जमलेल्या लोकांना सांगत आणि मग त्यांचे विचार सुद्धा लिहित . मी असाच घरातून फिरत होतो तेव्हा मला एक फोटो सापडला , एका म्हातार्याचा होता . बऱ्याच ठिकाणी मी त्याचा फोटो बघितला होता , पण कुठे ते आठवत नवत . हा ! शास्त्रींच्या पत्रकात . पण तो कोण होता काय माहित , कुणी त्याला बापू म्हणायचे . पण विचारणार कोणाला ? मनात आलं शास्त्रींना विचारावं , पण ते चिडले तर ? पण आजपर्यंत ते कुणावर चिडले होते का ? मग मनाशी पक्क करून एकदा विचारलं . शास्त्रींनी माझ्याकडे पहिल्यांदा बारकाईने बघितलं . नाहीतर येता जाता ते नजर टाकायचे , पण आज नीट न्याहाळून बघत होते . त्यांची मुद्रा एक क्षण गंभीर झाली , थोडा राग सुद्धा होता पण दुसऱ्याच क्षणी त्याचं गोड हसू परत आलं आणि त्यांनी मला सांगितलं तो म्हातारा म्हणजे दुसरा तिसरा कुणी नाही तर गांधीजी आहेत . मी जरा बुचकळ्यात पडलो , गांधी ? विलायतेत जाऊन खूप शिकून आलेला , मोठा माणूस , ज्याला भारताचा राजा व्हायचय तो असा कसा . सूट बूट नाही कि अंगावर कुठे सोननान नाही , एवढंच काय ? दिसायला पण तो अगदी साधा वाटत होता . आता हा आपला राजा होणार का ? मी थेट शास्त्रींना विचारलं . तर ते एकदम हसायला लागले आणि कितीतरी वेळ नुसते हसत होते . "अरे त्यांना आपल्याला मुक्त करायचंय इंग्रजांपासून ."

पण मग तेच आपले राजा होणार ना ? मी उलट प्रश्न केला . " अरे नाही , ते आपल्याला स्वातंत्र्य देणार , म्हणजे कुणाचाच राज्य नाही , कुणी राजा नाही . " पण मग आपल्यावर हुकुम कोणाचा असणार , आपण आपले प्रश्न घेऊन कुणाकडे जाणार ? " हं ,

आता तू विचार करायला लागलास , आपले प्रश्न आपणच सोडवायचे . " पण म्हणजे ? " म्हणजे तू आणि मी सारखेच , तू नोकर नाही मी तुझा मालक नाही . "मग मी काय करायचं ? " तू , तू तुला हवंते करू शकतोस . " म्हणजे नेमकं काय ? आणि मग दर वर्षी गोरे आपल्याकडून आपल्या धान्यातून , पैस्यातून त्यांचा वाटा घेतात तो ? " तो बंद , जे तुझ ते सगळ तुझ " . छे असं नसत होत , तुम्ही मला फसवताय , मज्जा करताय ना माझी ? " नाही रे बाबा . बर झालं असेल तुझ तर मी जाऊ का , कि अजून काही विचारायचंय ? " . नाही नाही , तुम्ही जा , उगाच माझ्यामुळे तुम्हाला त्रास नको . माफ करा मला . मला माझीच लाज वाटली . पण मग हा गांधी का आपल्यासाठी एवढ करतोय . नाही , नक्की त्याचं काहीतरी असणार . मला काहीच कळेना . पण मग दुसऱ्या दिवशीच्या पत्रकात गांधीजी बद्दल सगळी माहिती शास्त्रींनी छापली होती आणि पुढे स्वातंत्र्याबद्दल पण चापून आलं . मला शास्त्रीबद्दल अजून अभिमान वाटू लागला . माझ्यासाठी त्याने पत्रकात माहिती छापली .

असेच बरेच दिवस गेले . कॅप्टन ला काही भेटलं नाही म्हणून त्याने शास्त्री पत्रक वाटून राणीची बदनामी करतो आणि लोकांना भडकावतो म्हणून प्रेस बंद केली . पण मग शास्त्रींनी कथा , श्लोक , अभंग छपायला सुरुवात केली . त्यातपण ते तेच सांगत , पण देवाचा आधार घेऊन . ह्या गोष्टीवर मग ते त्यांच्या मित्रांसोबत हसत आणि कॅप्टन ला म्हणाव आता बोल ? असे उद्गार काढत . मला मात्र देवांबद्दल , धर्माबद्दल नवीन कळू लागलं .

नंतर थोडे दिवस काम केल्यावर मला समजलं कि त्या दोन खोल्यांमध्ये कधी कधी कुणीतरी राहत . पण ती लोकं रात्री उशिरा येत आणि सकाळी लवकर जात , मला वाटलं कि कॅप्टन ला सांगावं , पण त्याने प्रेस बंद केली तसं काही केलं तर ? शास्त्रीनाच वाड्यातून हाकलून लावलंतर , वाडाच जाळला तर ? म्हणून मी ठरवलं कि जोपर्यंत मला कळत नाही ती लोकं कोण ? तो पर्यंत मी कॅप्टन ला काही सांगणार नाही . कारण मला माहित होत शास्त्री चुकीच काही करणार नाहीत आणि असली तर ती लोकं चुकीची असतील , पण शास्त्रींवर माझा विश्वास होता .

ती लोकं कोण आहेत हे जाणून घेण्यासाठी मी रात्री वाड्याभोवती घिरट्या घालू लागलो . असाच एक दिवस मी वाड्याभोवती फिरत होतो . फिरता फिरता मी शास्त्रींच्या

खोलीजवळ आलो . मी खिडकीखालून जात होतो तोच मला वहिनीचा आवाज आला , " काय करताय ? " . शास्त्री आणि वाहिनी एकांतात गुजगोष्टी करत होते . शास्त्री किती गोडीने बायकोशी बोलत होते . जसे ते त्यांच्या मित्रांना बोलत , त्याच मोकळ्या मानाने ते वहिनींना सगळ सांगत होते . मध्येच त्यांची चेष्टा करत होते . वाहिनी लाजत होत्या . त्या नवर्यासमोर हस्त होत्या , बोलत होत्या . किती लोभस वाटत होत ते . मी तर कधी बोललोच नवतो माझ्या बायकोशी . फक्त रात्री तिच्या जवळ जायचो . तेही बोलण्यासाठी नाहीच . तोच मला वहिनींच्या लाजण्याचा आवाज आला , शास्त्रींनी दिवा मंदावला , मीही हळूच तिथून निघून आलो .

त्यानंतर सुटीच्या दिवशी लवकर घरी गेलो . रात्री झोपताना बायको नेहमीप्रमाणे जवळ येऊन बसली , तिने साडी फेडायला सुरुवात केली . मी तिला मध्येच अडवून तिचे हात हातात घेतले . तिचा पदर सावरला . मी तिला विचारलं आज तिने काय केल ? ती आधी तर घाबरली होती , पण नंतर चकित झाली . तिला कळेचना का झालय . मग थोड्या वेळाने ती बोलायला लागली . मग मुलांच्या गप्पा झाल्या . मग तिने मला प्रश्न विचारायला सुरुवात . मी आता उत्तर देऊ लागलो . मी तिला शास्त्रीबदल सगळ सांगितलं . मला जे माहित होत ते सांगितलं . मग मी तिला कॅप्टन चा कसा तिळपापड होतो ते रंगवून सांगितलं . ते ऐकून ते एकदम हसायला लागली . अंधाऱ्या रात्रीच्या त्या पणतीच्या मंद प्रकाशात एवढ्या वर्षात पहिल्यांदा मी माझ्या बायकोला पाहिलं होत . मी एकटक तिला बघत होतो . जणू तिच्या चेहऱ्यातूनच प्रकाश बाहेर येतोय अस वाटत होत . हसता हसता तिने माझ्या छातीवर डोकं ठेवल . मी पहिल्यांदा तिचा मोकळा स्पर्श अनुभवला . तिला न घाबरता जवळ येताना जाणवलं . मी तिच्या डोक्यावरून हात फिरवला आणि तिला जवळ घेतलं . तिचा चेहरा माझ्या दोन्ही हातात घेऊन नुसता बघत राहिलो . तिचे हात आपसूक पणतीजवळ गेले आणि प्रकाश नाहीसा झाला .

रात्र सरली दिवस उगवला , मी परत माझ्या कामाला लागलो . पण आता मला जास्तच आनंद होत होता . मी रोज पत्रक वाचू लागलो . एकदा पत्रक भेटलं नाही म्हणून मी थेट प्रेस मध्ये गेलो . पण मग चोरूनच एक पत्रक घेतलं कारण तिथे कुणाला विचारायची हिंमत झाली नाही . मग वाड्यातच ते घेऊन बसलो . वाचता वाचता तंद्री कधी लागली ते कळल नाही , वर बघतो तर समोर शास्त्री . मी घाबरलो , मला वाटलं शास्त्रींना आता

वाटणार मी काम चुकार आहे . पण उलट ते माझ्याकडे बघून हसले आणि काही न बोलताच निघून गेले . मला काहीच कळल नाही का ते ?

असाच मी रात्री लक्ष ठेऊन होतो . तोच मला दोन लोकं मागच्या दराने आत आलेले दिसले . ते जाताच त्या बंद खोलीतली पणती पेटली . मी खिडकी जवळ जाऊन त्यांना बघितलं , त्यांचे चेहरे मला नीट दिसले . पण ते इतके हळू बोलत होते कि मलाच काय , पण त्यांच्या शेजारी बसलेल्या शास्त्रींना सुद्धा नीट ऐकू जात नसावं . मी तसाच ते बाहेर येतील ह्याची वाट बघत होतो . पण ते आलेच नाहीत . नंतर मी जाऊन त्या खोलीत बघितलं तर कुणीच नवत . ती लोकं नक्कीच त्या छोट्या दरवाजातून गेली असणार . दरवाजा कसला , खिडकीच म्हणेल तिला कुणीही . पण अशी सहजासहजी दिसणारी नवती ती जागा . पण म्हणजे ती लोकं गावाबाहेरच्या रानात गेली असणार आणि तिकडून थेट नदीपल्याड च्या ढासळवाडीत पोहोचली असणार . पण अजून माझ्या मनात शंका होतीच कि कॅप्टन ला सांगावं का ? पण मग वाटलं , आधी ती दोघ कोण आहेत , त्यांनाच नीट कॅप्टन कडे नेऊ , उगाच शास्त्री अडकायला नको . मी ती लोकं गावात , आजूबाजूला , वाड्यात परत दिसतात का ते पाहू लागलो . बरेच दिवस मला कुणी दिसलं नाही .

एकदा मी असाच त्यांच्या शोधात फिरत होतो . मला ती दोघ एका केश कर्तानालयात जाताना दिसली. आजकाल हे नवीनच निघालं होत. आधी न्हावी घरी यायचा , आता लोक न्हाव्याकडे जायला लागले होते . मीही त्या दुकानात जाऊन बसलो . बरीच लोकं होती , बरीच बिनकामाची होती . त्यांच्या गप्पा चालू होत्या . त्यांच्या गप्पांमध्ये शास्त्रींच्या पत्रकात येणाऱ्या श्लोकांचा , जागेंचा , गोष्टींचा उल्लेख येत होता . मग ते त्यावरून काहीतरी तर्क लावत होते . त्यातून एकाने स्वातंत्र्यवाद्यांची पुढची बैठक कधी व कुठे होणार असा तर्क लावला . अजून बऱ्याच गोष्टी शास्त्रींच्या लेखांवरून ते सापडून काढत होते . आतल्या खोलीतून दोन माणसं बाहेर आली , ती तीच लोकं होती पण त्यांचा वेश एकदम वेगळा होता . जर त्यांना कुणी बघितलं तरी ओळखू शकत नवत . मला रात्रीच्या अंधारात फक्त त्यांचे डोळे आणि एकाच्या कानात खून दिसली होती , त्यावरूनच मी त्यांना हेरत होतो त्यामुळे मला लगेच समजलं हि तीच दोघ . त्यांनी तिथे बसलेल्या एका माणसाच्या हातातून एक कागद घेतला . तो मगापासून सगळी माहिती लिहित होता . ती दोघ तो कागद घेऊन तडक निघाली . मला माहित होत ती कुठे जाणारेत , कुणाला भेटणारेत , काय करणार एत . आताच जाऊन कॅप्टन ला सांगतो सगळ . म्हणजे ह्याचं सगळ पितळ उघड पडेल . आता हि दोघ वाचणार नाहीत , ह्या स्वातंत्र्यवाद्यांचा फडशाच पाडतो आता . मी तडक निघालो .

मी जेव्हा कॅप्टन च्या बंगल्यावर , त्यांच्या मोठ्या घरांना सगळे बंगले म्हणतात . तेव्हा सगळे जेवण करत होतो . त्यांच्या टेबलच्या थोडा लांबच उभा राहिलो . मी आधीच खूप चिडल्यामुळे आणि पळून चेहरा घामाने तर झाल्यामुळे माझ्या श्वास घेण्याचा आवाज येत होता . कॅप्टन च्या मित्राला वाटलं मला काय झालं , माझी खिल्ली उडवायला म्हणून त्याने मला विचारलं , " would you like some eggs or some meat ." मी काही न बोलता तसाच उभा राहिलो . मग त्याने मांसाचा एक तुकडा माझ्या कडे फेकला , तरीही मी काहीच बोललो नाही . मग तो मला कुत्र्यासारखा आवाज देऊन बोलवू लागला . मी हलकेच त्याच्याकडे बघितलं . मी त्याच्याकडे बघितलं हे त्याला आवडलं नसाव . त्याला कॅप्टन ने शांत केल , पण तो काही ऐकणार हे बघताच कॅप्टन बोलला , " Adam , this man just holds id four one four , but he is the dog of shastriji and dogs are really nasty ." सगळे एकदम हसायला लागले . कॅप्टन ने सगळ्यांना जेवण चालू ठेवायला सांगितलं . शास्त्रीजी ! मी त्यांना कसा विसरलो . मी त्यांना काहीच विचारलं नाही . ह्या कॅप्टन ने त्यांनाच पकडलं तर . आता ? मग मी ठरवलं कि कॅप्टन ला एवढंच सांगायचं कि मी गावात एका पोराला ह्या लोकांच्या बैठकीबद्दल बोलताना ऐकलं आणि त्याला जागा सांगायची . मी तेवढच सांगून परत आलो . पण मी आज शास्त्रींना विचारणार होतो कि नक्की काय चालू आहे , खरंच ते ह्या सगळ्यात सामील आहेत का ?

मला काहीच कळत नवत.सगळ जग गोल गोल आपल्या भोवती फिरतंय असं वाटत होत . शास्त्री असं काही करतील असं मला आजीबात वाटलं नवत . त्यांच्यामुळे मी किती बदललो होतो . मला रस्त्यावरच्या लोकांमध्ये स्वातंत्र्यवादी दिसत होते . त्यांना मारावस वाटत होत . सगळे लोक सारखे स्वातंत्र्य , गांधी , चाळवळ , नेहरू , भगत सिंह ह्याबद्दल बोलत होते . तसा त्यांचा ह्या सगळ्याशी काहीच संबंध नवता . पण आधी पावसाबद्दल , देवाबद्दल , चमत्कारांबद्दल , बायकांबद्दल बोलणारी लोकं आज अचानक एकसारखी स्वराज्याबद्दल बोलत होती . काही जन चांगलं बोलत होती , तर काही जन वाईट बोलत होते , बरेचशे लोक तटस्थ होते , पण बोलत मात्र होते . आजूबाजूच्या गावातली बातमी नीट माहित नसणार्यांना आज इंग्लंड बद्दल बोलताना मी ऐकत होतो . स्वतःला नक्की किती पोर आहेत हे माहित नसणारे म्हातारे युद्धात आज किती जन शहीद झाले त्याबद्दल चर्चा करत होते . जग एकदम मोठ झालंयकि काय असं वाटत होत . आधी ह्या लोकांना त्यांचा राजा कोण हे नक्की सांगता येत नवत आता अमेरिकेचा राष्ट्रपती कोण हे चड्डीत मुतनार पोरग सांगत होत. बाप रे ! खरंच आता स्वातंत्र्य मिळणार ? शास्त्री सांगत होते तसं ,

कोणच राजा नसलेलं . मी आणि ते आता एकसारखे होणार . मला भीती वाटू लागली . मग मी काय करावं , कि कॅप्टन मला इंग्लंड ला नेणार आता ? कि हि लोकं मला मारून टाकणार . जर कुणाला समजलं कि मी बैठकीचा पत्ता सांगितला तर खरच हि लोकं मला मारतील . आता , माझ्या बायका पोरांचं काय ? सगळी लोकं मला मारायला सुटलीत असं वाटत होत , मी एकदम सुसाट पळत सुटलो . मी थेट वाड्यावर जाऊन थांबलो . माझा श्वास मला अपुरा पडत होता . घामाने अंग पार भिजून निघालं होत . मला शास्त्रींना भेटायचं होत पण त्यांच्या आजूबाजूला बरीच मंडळी होती म्हणून मी बाजूला बसून राहिलो . सगळे दुखात होतो . काहीतरी वाईट झालं होत . काय झाल ? शास्त्रीबद्दल सगळ्यांना समजलं कि काय ? मी अजून बधीर झालो . मी किती वेळ तिथे बसून होतो मलाच माहित नाही .

मला भान आलं तेव्हा दिवेलागण झाली होती . शास्त्री एकटेच होते . मी त्यांच्याकडे बघितलं . त्यांच्या डोळ्यात पाणी होत . हातात काहीतरी होत . ते बराचवेळ तसेच होते . शेवटी त्यांनी डोळे पुसले आणि ते वळले . मला पाहून ते जरा बिचकले . आमची नजरानजर झाली . मग त्यांच्या ओठांवर तेच नेहमीच हसू उमटलं . ते माझ्या जवळ आले , " तुला जर जगातला सगळ्यात मोठा पुरस्कार , म्हणजे जगातली सगळ्यात चांगली पदवी , मान , पैसा दिला असता तर तू काय केलं असत ?" मला त्यांचा प्रश्नच समजला नाही . " टागोर , ज्यांना बघून मी लिहायला लागलो , त्यांना ह्या गोरींनी नोबेल, म्हणजे जगातला सगळ्यात मोठा मान दिला . आज ते गेले . मी लहान होतो तेव्हा त्यांचा फोटो बघितला होता . मग त्यांची पुस्तकं वाचली , मग लिहायला लागलो . अश्याच एका ठिकाणी बैठकीला गेलो होतो तेव्हा भेटले ते . त्यांचा साधेपणा , नम्रता आणि महान विचार बघून त्यांच्याचसोबत रहावं असं वाटलं . तेव्हा ते म्हटले होते कि मी तोपर्यंत तुझ्या सोबत आहे जोपर्यंत तो ह्या लोकांना जाग करतोय . ते आता झोपलेत , गाढ आणि निवांत . त्यांना उठवायला हवं , विचारवंतांच्या बैठकीत जाऊन आपल्याला कधीच स्वातंत्र्य मिळणार नाही . जेव्हा हि लोकं जागी होतील तेव्हाच मिळेल . तेव्हापासून आजपर्यंत कधी असं वाटलं नाही कि ते माझ्यापासून लांब गेलेत . कोण करेल इतकं , त्यांच्याकडे कला होती , मान होता अगदी गोरे सुद्धा त्यांना आदर द्यायचे , मग का ते आपल्या सारख्या लोकांकडे आले ? का त्यांना आपल्याला जाग करायचं होत ?" मलाही तोच प्रश्न पडला होता . " कारण ते स्वतंत्र होते , ते खरे स्वतंत्र होते , विचाराने , मानाने ." शास्त्री तसेच निघून गेले . मीही विचारात पडलो होतो , शिकार चांगली मला येत असताना , बंदूक मला नीट असताना मी कॅप्टन ला घाबरत होतो . तो माझ्या देवाच्या मंदिरात गेला , पण भीती मला वाटत होती . तो मला कुत्रा

म्हणत होता पण मी तर डुकरासारखा वागत होतो . वाघ मी मारला होता तरीही मी हरणाच मांस खात होतो . राग त्यांना आला होता पण भोगत माझ्या गावातली लोकं होती. भूक त्यांना लागत होती , उपाशी मी रहात होतो . आता मला सगळ लख्ख समजत होत. रात्रीचा अंधार होता सगळीकडे पण मनात मात्र उजेडच उजेड होता .

मी परत बंगल्यावर गेलो . का ते माहित नाही , पण मला वाटत होत म्हणून गेलो . बराच झालो तिथे गेलो . बैठकीतून एक माणूस पकडून कॅप्टन ने आणला होता . मला माहित होत कॅप्टन ह्याच्या कडून सगळ काढून घेणार , त्याशिवाय तो त्याला जगूहि देणार नाही आणि मरू हि देणार नाही . मी तडक वाड्यावर गेलो आणि आधी ती खिडकी बुजवून आलो . जमेल तशी दगड रचली आणि शेणाचा थर दिला . मग शास्त्रींना सांगायला म्हणून मी त्यांच्या खोलीत गेलो तर तिथे नेमके ते नवते .मला माहित होत कि कॅप्टन त्यांची खोली पार उलटी पालटी करणार . पण आता काय करायचं ? मी शास्त्रींची सगळी कागद बाहेर काढली आणि खोलीला आग लाऊन दिली . त्या दोन खोल्यासुद्धा मी जाळून टाकल्या . ती कागद माझ्या घरी नेऊन ठेवली .

दुसऱ्या दिवशी कॅप्टन शास्त्रींकडे गेलाच पण त्याला काहीच सापडलं नाही . " what the fuck , how can this happen . where is all the material shastri , tell me . who ? who did this . I will eat that man . shastri , I will come back . surely ." कॅप्टन रागातच निघून गेला . शास्त्रींना सुद्धा समजत नवत . एकवेळ वाडा जळाला असेल पण ती खिडकी , ती कुणी बुजवली . शास्त्री तसे हुशार होते , मला वाटलं नवत त्यांना कळेल मी हे सगळ केलय . मी परत कधी तिकडे गेलो नाही .

पण एक दिवस शास्त्रीच अचानक माझ्या घरी आले . मी हवालदार असल्याने मला कॅप्टन ने माझ्या शिक्याचा म्हणजे चारशे चौदा हा आकडा असणारा फेटा दिला होता , मी तो त्या दिवशी नेमका तिथे पाडून आलो होतो. त्या आकड्यावरून शास्त्रींनी मला शोधलं होत . मला वाटल शास्त्री आता मला त्या दोन लोकांकडे देणार . मला हजार प्रश्न विचारणार . ते काही बोलायच्या आधीच मी त्यांना सगळे कागद आणून दिले . तोपर्यंत हिने त्यांना पाणी दिल होत . मी मान खाली घालून उभा होतो . त्यांनी नोकरांना सांगून ते कागद बगगीत टाकले . मला त्यांच्या कडे बघायची ताकद नवती . पण मग त्यांनी माझ्या लहान पोराला बोलवून त्याला काजू दिला . त्याला नाव विचारलं , त्याच्याशी बोलले . मी आपला शांत उभा होतो . मग शेवटी ते उठले . मला वाटलं आता त्यांचा राग कमी झाला असावा , म्हणून मी वर बघितल . तोच शांत चेहरे . तेस हसू . त्यांनी माझ्या खांद्यावर हात ठेवला . " मी

म्हटलं नवत एक दिवस तू आणि मी सारखेच होऊ , उद्यापासून कामावर ये . इंग्रजांनी काढून टाकलाय तुला हे माहितीये मला . पत्रक वाचतोस कि नाही अजून ?" मी होकारार्थी मान डोलावली . त्यांनी मला मिठी मारली आणि ते निघून गेले.

- आदेश ताजणे

adesh19997@gmail.com

7719020168.